

Adam Falewicz

Geneza i przegląd psychologicznych koncepcji mądrości

Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie 22, 243-254

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Adam Falewicz¹

GENEZA I PRZEGLĄD PSYCHOLOGICZNYCH KONCEPCJI MĄDROŚCI

Wstęp

Podjęcie próby opowiedzenia o mądrości przy pomocy narracji psychologicznej wydaje się być swoistym zamachem na rzeczywistość nie tylko znaczą, ale i niewyrażalną. Tym niemniej stając w szeregu nauk takich jak filozofia czy teologia, również i psychologia próbuje podać definicję mądrości i chce ująć w mierzalny sposób cnotę, która, zdaniem Eriksona, wykuwa się jako owoc dobrze przeżytego życia i pozytywnie rozwiązanych konfliktów na przestrzeni życia². Jakkolwiek filozofia (gr. φιλέω *phileo* – kochać, σοφία *sophia* – mądrość) jest umiłowaniem mądrości i dyscypliną zdaje się najbardziej właściwą do podejmowania rozważań o mądrości *in se*, to jednak mądrość pozostaje również fenomenem psychicznym, który może być w tym aspekcie ujęty właściwie jedynie przez psychologię. Złożoność zagadnienia domaga się jednak uczciwości epistemologicznej, wobec czego mądrość zostanie w niniejszym artykule ukazana jako zjawisko na przestrzeni czasu i w perspektywie dyscyplin naukowych pierwotnie nią zainteresowanych, takich jak filozofia i teologia. Następnie przedstawiona zostanie historia pojęcia na gruncie psychologii, z uwzględnieniem głównych koncepcji mądrości. Nakreślone tło posłuży lepiej umiejscowić teorię mądrości Moniki Ardelt, która stanowi jedną z ciekawszych współczesnych propozycji ujmowania tego pojęcia w terminach psychologicznych.

1. Filozoficzne i teologiczne rozważania nad mądrością

Literatura dotycząca mądrości jest ogromna i stanowi właściwie podwaliny jakiegokolwiek piśmiennictwa różnych kultur i religii. Szczególnym kręgiem kulturowym, który rozwijał tradycję mądrości w starożytności, były środowiska mędrców na terenie dzisiejszego Bliskiego Wschodu (Egipt, Mezopotamia). Mędrzec był zazwyczaj nadwor-

¹ Ks. dr Adam Falewicz, Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, Instytut Psychologii, e-mail: adamfalewicz@gmail.com.

² C.S. Dunkel, J.A. Sefcek, *Eriksonian Lifespan Theory and Life History Theory: An Integration Using the Example of Identity Formation*, „Review of General Psychology” 13(2009), nr 1, s. 14.

nym, powszechnie szanowanym interpretatorem znaków i snów. Swoją specyficzną rozumianą mądrość zawierał w przysłowiaach i pieśniach³. Mądrość była rozumiana jako wiedza o boskich zrzędzeniach i była swoistą sztuką życia zgodnie z planem, jaki bóg bądź bogowie przewidzieli dla ludzi. Posiadanie mądrości oznaczało umiejętność życia zgodnie z zasadami, jakimi rządzi się świat naturalny, wiedzą o ludzkim zachowaniu i boskiej ocenie postępowania człowieka. Sztuką było wydobycie tej wiedzy spod powierzchni pozorów tego, jak świat się człowiekowi jawił, by w końcu przekazać tak zdobytą mądrość potomnym. Rozumienie mądrości zmieniało się przez stulecia i dojrzewało wraz z rozwojem społeczeństw⁴.

Nie sposób pominąć biblijnego ujęcia mądrości, które jest nieodłącznym tłem całej kultury judeochrześcijańskiej. Mądrość biblijna to mądrość natchniona, pochodząca od Boga (por. Mdr 7, 25). Jest ona na styku mądrości ludzkiej i Bożej. Rozumienie mądrości w Biblii wykuwa się w efekcie spotkania kultury żydowskiej z tradycjami mądrościowymi Wschodu⁵. Pierwszym z reprezentantów tak rozumianej mądrości jest król Salomon, o którym Pismo Święte wzmiankuje, że: „uzyskał mądrość większą od wszystkich mędrców Wschodu i Egiptu” (3 Krl 5, 9-14). Jest to mądrość królewska, która jest rozumiana jako dar Boga dany do rządzenia w odpowiedzi na modlitwę Salomona. Za nim pojawiają się takie postaci jak Józef Egipski, który na dworze faraona interpretuje sny, a później cała tradycja mądrościowa, zawarta m.in. w księgach: Mądrości, Koheleta czy Psalmów. Mądrość w tradycji sapiencjalnej zawiera w sobie bardzo silny aspekt sztuki dobrego życia. Mędrcem jest ktoś, kto potrafi żyć (por. Prz 8, 8-9; 10, 23). Mądrość jest także źródłem szczęścia i największą wartością – „Szczęśliwy, kto mądrość osiągnął, mąż, który nabył rozważy: bo lepiej ją posiadać niż srebro, ją raczej nabyć niż złoto, zdobyć jej lepsze od pereł, nierówne jej żadne klejnoty”. (Prz 3, 13-15)

Nowy Testament identyfikuje mądrość Bożą z Jezusem Chrystusem jako najwyższym objawieniem Bożej mądrości, o wiele bardziej niż starotestamentalny król Salomon (por. Mt 11, 28; 12, 42).

Mądrość Boża jest przeciwstawiona mądrości iluzorycznej, której źródłem jest bezbożne pragnienie „rozpoznawania zła i dobra” (por. Rdz 3, 5), któremu ulegają za namową węża prarodzice, Adam i Ewa. Wszelkie rodzaje uzurpacji mądrości, jak choćby przez doradców królewskich albo uczonych w Piśmie, zostają ocenione przez proroków jako godne kary: „Biada tym, którzy uważają się za mądrych i są sprytnymi we własnym mniemaniu” (Iz 5, 21). Księgi Nowego Testamentu dokonują jeszcze silniejszej polaryzacji „mądrości tego świata” i „mądrości Bożej”, rozumianej już tutaj jako mądrość chrześcijańska. Św. Jakub pisze w swoim liście: „Nie na tym polega zstępująca z góry mądrość, ale mądrość ziemską, zmysłową i szatańską”. (Jk 3, 15) Mądrość Boża jest w sposób paradoksalny dostępna ludziom prostym i na nią otwartym, a zamknięta przed mędrkami

³ R.H. Trowbridge, M. Ferrari, *Sophia and Phronesis in Psychology, Philosophy, and Traditional Wisdom*, „Research in Human Development”, 8(2011), nr 2, s. 89.

⁴ J.F. Nussbaum, *The Communication of Wisdom: The Nature and Impact of Communication and Language Change Across the Life Span*, „Journal of Language and Social Psychology”, 32(2012), nr 3, s. 245.

⁵ A. Barucq, P. Grelot, *Mądrość*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań, s. 459.

i możliwymi tego świata (Mt 11, 25). Skutkuje to tym, że kto jest mądry w oczach Boga, bywa postrzegany głupim w oczach świata (por. 1 Kor 3, 18-19).

Równoległe rozwijająca się refleksja na temat mądrości na terenie starożytnej Grecji miała charakter bardziej spekulatywny. Jej owocem było narodzenie się filozofii jako nauki *sensu stricte* oddanej rozważaniom dotyczącym mądrości i temu, co się z nią wiąże. Rozumowe wyjaśnianie stało się odtąd ważnym aspektem rozumienia Bożej mądrości. Filozofowie zwrócili też uwagę na wartość ludzkiego doświadczenia. W filozofii greckiej dokonała się swoista ewolucja w poszukiwaniu sensu życia i wyjaśnianiu świata. Jej kierunek wyznaczało przejście od zainteresowania materią i pierwszą przyczyną (*arché*) do wyjaśniania istoty ludzkiej. Prekursorem filozofii zorientowanej antropologicznie był Sokrates, który wielokrotnie powtarzał: „poznaj samego siebie”⁶. Platon z kolei widział mądrość jako kontemplację odwiecznych, boskich idei, z natury swej poznawalnych dla umysłu, ale niedostępnych codziennemu doświadczeniu. Kolejnym krokiem było wprowadzenie przez Arystotelesa rozróżnienia pomiędzy mądrością teoretyczną (*sophia*) i praktyczną (*phronesis*). Według tego filozofa *sophia* odnosi się do najdoskonalszej formy poznania⁷. Jest to swego rodzaju zdolność dostrojenia się do obserwowanej rzeczywistości i wyjście z subiektywnego spojrzenia ku poznaniu istoty rzeczy, ku wiedzy transcendentnej, poznawalnej w sposób intuicyjny przez kontemplację⁸. Posiadanie mądrości w sensie *phronesis* oznacza zaś bycie osobą racjonalną, dostosowaną do funkcjonowania w społeczeństwie i podejmującą właściwe decyzje w konkretnych okolicznościach. Zaproponowany przez Arystotelesa w *Etyce Nikomachejskiej* podział został przyjęty przez ojców Kościoła i rozwinięty w filozofii chrześcijańskiej. Niektórzy ze współczesnych badaczy zjawiska mądrości sugerują nierozdzielność tych dwóch aspektów mądrości, argumentując, że praktyczna mądrość jest zanurzona w mądrości teoretycznej⁹. Nawet jeśli można sobie wyobrazić mądrość teoretyczną samą w sobie jako owoc poznania, to trudniej mówić o *phronesis* bez *sophia*.

Rozwój idei mądrości dokonywał się poprzez średniowiecze aż do renesansu w duchu postrzegania mądrości jako spełnienia ludzkiego życia i osiągnięcia celu stworzenia. Obok kierunku rozwijającego zdolności poznawcze człowieka oparte na dociekaniach umysłu obdarzonego zdolnością dotarcia do istoty rzeczy, siły nabierała idea poznania w oparciu o poznanie zmysłowe. Myśliciele tacy jak Francis Bacon, John Locke czy Immanuel Kant rozszerzyli pojęcie mądrości o zdolność do rozumowania indukcyjnego i wiedzę pochodzącą z obserwacji¹⁰. Nowy model uprawiania nauki, wraz z emancypacją nauk szczegółowych, doprowadził w epoce oświecenia do porzucenia rozważań nad mądrością na korzyść pogoni za użytecznością¹¹. Ukuty w tym okresie model uprawiania nauki

⁶ R.H. Trowbridge, M. Ferrari, *Sophia and Phronesis in Psychology...*, s. 91.

⁷ J. Baehr, *Two Types of Wisdom*, „Acta Analytica”, 27(2012), s. 83.

⁸ R.H. Trowbridge, *Waiting for Sophia: 30 Years of Conceptualizing Wisdom in Empirical Psychology*, „Research in Human Development”, 8(2011), nr 2, s. 151.

⁹ Tamże.

¹⁰ J.F. Nussbaum, *The Communication of Wisdom...*, s. 246.

¹¹ S. Gaukroger, *The emergence of a scientific culture: Science and the shaping of modernity 1210-1685*, Oxford 2006, s. 22-23.

w znaczący sposób ukształtował sposób poznawania rzeczywistości w duchu empirii, czego również owocem są współczesne badania nad mądrością w ramach psychologii.

2. Mądrość – psychologiczne próby definicji

Spojrzenie na rozmaite teorie psychologiczne, jakie powstały przez ponad 30 lat badań nad mądrością, pokazuje, że brak jest powszechnie przyjmowanej definicji tego pojęcia¹². Powodem tego może być fakt, iż badania nad mądrością na gruncie psychologii rozpoczęły się stosunkowo późno. Dodatkowo skomplikowana natura mądrości nie pozwalała na proponowanie prostych i jednolitych rozwiązań¹³.

Choć już Carl Jung poruszał w swoich pismach tę kwestię, jednak trudno doszukiwać się w jego dziełach systematycznego ujęcia tego zagadnienia. Pierwszym teoretykiem, który umieścił zagadnienie mądrości w swojej koncepcji, był Erik Erikson¹⁴. W modelu rozwoju psychospołecznego jako ostatnie zadanie stojące przed człowiekiem na drodze rozwoju umieścił on uporanie się z rozpaczą i żalem wynikającym z niezrealizowanych możliwości. Owocem integracji całego życia ma być cnota mądrości zawierająca w sobie aspekt racjonalny oraz moralny.

Początek badań empirycznych nad mądrością wiąże się z osobą Paula B. Baltesa¹⁵, który jest inicjatorem i współautorem Berlińskiego Modelu badań nad mądrością. Mając świadomość, że mądrość pozostaje w niektórych aspektach poza zasięgiem psychologii jako nauki uprawianej w paradygmacie naturalnym, Baltes twierdził jednak, że podejście interdyscyplinarne w badaniach nad mądrością może nadać nową jakość tym dociekaniom¹⁶.

Jak stwierdza Trowbridge¹⁷ w swoim przeglądzie teorii psychologicznych na temat mądrości, większość z nich ujmuje głównie praktyczny jej aspekt (*phronesis*), jak choćby teoria Baltesa. Jednakże teorie takie jak model Levensona, Jenninga, Aldwina i Shirashi są także próbą konceptualizacji mądrości w rozumieniu jej jako *sophia*.

Jedną z prób kategoryzacji definicji mądrości podaje Yang¹⁸. Porządkuje on je w cztery grupy, gdzie mądrość postrzegana jest jako: a) połączenie cech osobowości i kompetencji (teorie Ardeli; Clayton i Birren; Holliday i Chandler); b) pozytywny rezultat rozwoju człowieka (m.in. koncepcje Eriksona, Arlin, Labouvie-Vief); c) zbiorczy system wiedzy praktycznej (tu zalicza teorię Baltesa, Smitha i Kunzmana) lub d) proces, który ujawnia

¹² R.H. Trowbridge, *Waiting for Sophia...*, s. 150.

¹³ A.E. Sękowski, *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*, Warszawa 2004, s. 179.

¹⁴ B. Harwas-Napierała, J. Trempała, *Psychologia rozwoju człowieka. Tom 2. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa 2009, s. 283.

¹⁵ Por. P.B. Baltes, U.M. Staudinger, *The Search for a Psychology of Wisdom*, „Current Directions in Psychological Science”, 2(1993), nr 3, s. 75-80; P.B. Baltes, J. Smith, *The Fascination of Wisdom: Its Nature, Ontogeny, and Function*, „Perspectives on Psychological Science” 3(2008), nr 1, s. 56-64.

¹⁶ P.B. Baltes, *Wisdom as orchestration of mind and virtue*, 2004, http://library.mpibberlin.mpg.de/ft/pb/PB_Wisdom_2004.pdf (dostęp: 11.04.2015), s. 10-11.

¹⁷ R. H. Trowbridge, *Waiting for Sophia...*, s. 149-164.

¹⁸ S.Y. Yang, A process view of wisdom. „Journal of Adult Development” 15(2008), s. 62-75.

nia się w różnych wydarzeniach dnia codziennego (reprezentantami są teorie Sternberga i samego autora klasyfikacji – Yanga).

Innym z powszechnie przyjmowanych podziałów definicji jest podział na podejścia *implicite* i *explicite*¹⁹. Ujęcia mądrości *implicite* charakteryzują się próbą zrozumienia, jak ludzie postrzegają mądrość²⁰. Celem nie tyle jest dostarczenie wiernego psychologicznego opisu zjawiska mądrości, co raczej pokazanie przekonań, jakie mają osoby badane na temat tego, czym jest mądrość²¹. Do tej kategorii należą koncepcje Clayton i Birren, Holliday i Chandler oraz teoria Sternberga. Teorie mądrości *explicite* zakładają z góry przyjętą formalną teorię tego pojęcia. Do najbardziej znanych koncepcji w tej kategorii należą teorie Sternberga oraz Baltesa i współpracowników²².

Kolejną próbą kategoryzacji psychologicznych definicji mądrości jest przyporządkowanie ich do kategorii definicji analitycznych lub syntetycznych²³. Pierwsza z nich pociąga za sobą redukcję bądź analizę systemu na bardziej podstawowe części i wyjaśnianie relacji między nimi zachodzących. Próbując badać mądrość w ujęciu analitycznym, badacz nastawia się na to, iż konkretna jakość, która charakteryzuje dane zachowanie (np. jego adaptacyjność czy instrumentalność), staje się przedmiotem zainteresowania. Teorie z kręgu syntetycznego ujmowania mądrości badają to, w jaki sposób mądrość przejawia się w całości zachowania osoby. Do teorii analitycznych zalicza się koncepcję Baltesa, natomiast syntetyczne ujmowanie mądrości proponuje w swojej teorii Erikson, jak również można je spotkać we wschodnich tradycjach mądrościowych²⁴.

Bardziej ogólne spojrzenie na kwestię definiowania mądrości na gruncie psychologii pokazuje konieczność określenia przez badacza-teoretyka zawartości i formalnych warunków, według których będzie kwalifikował poszczególne myśli, sądy czy porady jako noszące znamiona mądrości bądź też nie. Podobnie opis osoby uznawanej za mądrą powinien odnosić się do konkretnych przyjętych w teorii kryteriów²⁵. Z uwagi na mnogość teorii mądrości i różnorodność kryteriów jej psychologicznego definiowania w kolejnym akapicie zostaną zaprezentowane wybrane koncepcje psychologiczne mądrości.

3. Wybrane psychologiczne koncepcje mądrości

Spośród psychologicznych teorii mądrości, jako najbardziej znaczące, zostaną omówione koncepcje Sternberga, Baltesa i Labouvie-Vief. Przedstawicielem twórców rodziny teorii mądrości *explicite* jest Robert Sternberg. W swojej koncepcji mądrości jako równowagi

¹⁹ A.E. Sękowski, *Psychologia zdolności...*, s. 180.

²⁰ J. Gluck, S. Bluck, J. Baron, *The wisdom of experience: autobiographical narratives across adulthood*, „International Journal of Behavioral Development” 29(2005), nr 3, s. 198.

²¹ R.J. Sternberg, *Why Schools Should Teach for Wisdom: The Balance Theory of Wisdom in Educational Settings*, „Educational Psychologist” 36(2001), nr 4, s. 228.

²² Tamże, s. 229.

²³ M. Takahashi, W.F. Overton, *Wisdom: A culturally inclusive developmental perspective*. „International Journal of Behavioral Development” 26(2002), nr 3, s. 269.

²⁴ Tamże, s. 270.

²⁵ U.M. Staudinger, *A psychology of wisdom: History and recent developments*, „Research In Human Development” 5(2008), nr 2, s. 108.

postuluje on konieczność harmonii pomiędzy potrzebami człowieka a środowiskiem. Mądrość pozostaje w relacji do inteligencji analitycznej (akademickiej) i praktycznej. Pierwsza z nich ma stanowić podstawę dla mądrego funkcjonowania jednostki, choć jest to baza niewystarczająca. Mądrość ma angażować również wiedzę ukrytą, która jest pochodną inteligencji praktycznej. Mądrość w ujęciu Sternberga jest swoistą równowagą pomiędzy interesem jednostki, potrzebami innych i środowiska²⁶. Efektem tej harmonii jest osiągnięcie wspólnego dobra. Osoba mądra w tym ujęciu radzi sobie z dwuznacznością w przeciwieństwie do osoby (jedynie) inteligentnej, dla której brak jednoznaczności oznacza dyskomfort i konieczność jej rozwiązania. Także sam komponent twórczości nie pozwala osobie na poradzenie z dwuznacznością. Mimo że osoba twórcza toleruje wieloznaczność sytuacji, jednak to powoduje w niej pewien dyskomfort. Dla Sternberga zatem posiadanie mądrości oznacza coś więcej niż być osobą inteligentną i twórczą²⁷. Osoba obdarzona mądrością zamiast osądzać coś jako dobre czy złe, podejmuje próbę zrozumienia danego zagadnienia i poszukuje rozwiązania, które pozostaje w zgodzie z dobrem wspólnym. Obok wątku równowagi między potrzebami człowieka a środowiskiem i zauważeniem triady inteligencji twórczej, analitycznej i praktycznej, w teorii Sternberga zostaje uwypuklona rola doświadczenia życiowego²⁸.

Jednym z pierwszych i najważniejszych badaczy zajmujących się w sposób empiryczny mądrością był Paul B. Baltes. Wraz z zespołem stworzył on Model Berliński akcentujący rolę wiedzy eksperckiej. Na mądrość w tej koncepcji składa się wiedza ekspercka i osąd dotyczące ważnych i pozostawiających niepewność pytań związanych z sensem i sposobem prowadzenia życia. W teorii Baltesa pojawia się pięć kryteriów związanych z wiedzą, która ma być pragmatyczna i stanowić bazę mądrości. Pierwsze kryterium to bogata wiedza faktograficzna na temat fundamentalnych problemów życiowych. Drugie to bogactwo wiedzy proceduralnej, która ma zawierać sposoby radzenia sobie z trudnościami. Te dwa kryteria są nazywane głównymi, a towarzyszą im trzy kolejne, nazywane metakryteriami. Pierwsze z nich to osadzenie w kontekście biegu życia. Kryterium to jest postulatem umieszczenia wiedzy w relacji do głównych dziedzin życia (jak np. rodzina, edukacja, praca, przyjaciele), ich wzajemnych relacji oraz osadzenie tego wszystkiego w perspektywie życia. Drugim metakryterium jest relatywizm wartości i priorytetów życiowych. Oznacza on tolerancję wobec różnic, jakie dzielą ludzi w zakresie wartości, dopóki są one nastawione na zoptymalizowanie osobistego i wspólnotowego dobra. Ostatnim metakryterium jest rozpoznanie i radzenie sobie z niepewnością. Jest ono pochodną prawdy o tym, że każda decyzja jest okupiona pewną dozą niepewności co do jej konsekwencji i skutków. Stąd warunkiem mądrości jest świadomość tej niepewności i zdolność do radzenia sobie z nią²⁹. Badanie tak zoperacjonalizowanej mądrości odbywa się poprzez przedstawienie uczestnikom zagadnienia problemowego i zliczanie tych spo-

²⁶ U.M. Staudinger, *A psychology of wisdom...*, s. 112.

²⁷ A.E. Sękowski, *Psychologia zdolności...*, s. 185.

²⁸ R.J. Sternberg, *Why Schools Should Teach for Wisdom: The Balance Theory of Wisdom in Educational Settings*, „Educational Psychologist” 36(2001), nr 4, s. 227-245.

²⁹ U.M. Staudinger, *A psychology of wisdom...*, s. 113.

śród ich propozycji rozwiązania, które sędziowie kompetentni uznają za przejaw wiedzy lub sądów świadczących o mądrości.

Częścią Paradygmatu Berlińskiego jest również tzw. ontogenetyczny model mądrości. Zakłada on istnienie trzech grup czynników, które mają udział w tworzeniu mądrości. Pierwsza grupa obejmuje czynniki związane z osobą, takie jak inteligencja czy cechy osobowości. Druga kategoria zakłada rozwój mądrości związany z wiedzą ekspercką, która rozwija się przez praktykę, szkolenia, doświadczenia życiowe i prowadzenie przez mistrza. Ostatnia grupa czynników uwzględnia rolę kontekstu życia osoby (np. czasy, w jakich żyje, zawód). Te wszystkie czynniki są moderowane przez społeczno-poznawcze procesy rozwoju (jak np. planowanie życia, zarządzanie życiem, refleksja nad życiem). Dopiero te procesy mogą zamienić ostatecznie doświadczenia życiowe w mądrość³⁰. Podsumowując, model Baltesa i współpracowników pokazuje, że predyktorem mądrości jest połączenie zdolności poznawczych i specyficznych cech osobowości oraz specyficznego kontekstu, w jakim mądrość wzrasta. Mądrość jest zatem owocem komplementarności tych aspektów funkcjonowania człowieka, a nie wynikiem ich sumowania. Krytycy teorii Baltesa zauważają, że powiązanie jego definicji mądrości i kryteriów nie zostało właściwie objaśnione. Dodatkowo jest on niekonsekwentny w terminologii, ponieważ niekiedy odnosi się do mądrości jako definiowalnego konstruktów, a kiedy indziej mówi o osobach mądrych, traktując mądrość jako cechę osobowości³¹.

Kolejna koncepcja, która zajmuje znaczące miejsce spośród psychologicznych prób opisu mądrości, to teoria Labouvie-Vief. Spojrzenie to uwypukla istnienie dwóch zespołów cech wewnętrznych. Są to: obiektywne formy logiczne, które są związane z procesem przetwarzania informacji (tzw. *logos*), i wewnętrzne subiektywne cechy organizmu dotyczące sfery emocjonalno-wolicjonalnej (tzw. *mythos*)³². Istotą tego ujęcia jest dialog pomiędzy *logos* (określanym w tej teorii jako myślenie krytyczne) i *mythos* (inaczej – myśleniem refleksyjnym). W sytuacji, gdy tego dialogu nie ma, można mówić o braku mądrości. Istnienie harmonii pomiędzy sferą poznawczą i emocjonalną prowadzi do satysfakcji życiowej. Mądrość jest zatem rozumiana jako cecha nadrzędna wobec myślenia krytycznego i refleksyjnego oraz stanowi owoc integracji tych aspektów osobowości³³. Mądrość rozwija się wraz z rozwojem wiedzy, ale konieczne jest połączenie jej z procesami emocjonalnymi. Tak rozumiany konstrukt nie korelował w badaniach z poziomem inteligencji oraz zdolności twórczych³⁴. Nowsze badania Labouvie-Vief wskazują na optymalizację i kompleksowość afektu jako wskaźnika mądrości³⁵. Po raz kolejny zatem wyraźnie widać, że twórcy teorii mądrości mimo rozbieżnych modeli zakładają pewną formę interakcji czynników, aniżeli wiązania tej cechy wyłącznie z jednym predyktorem (np. z inteligencją).

³⁰ Tamże.

³¹ S.H. Gugerell, F. Riffert, *On Defining "Wisdom": Baltes, Ardelt, Ryan, and Whitehead*, „Interchange”, 42(2011), nr 3, s. 229.

³² A. Sękowski, *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, Lublin 2000, s. 99.

³³ A. Sękowski, *Psychologia zdolności...*, s. 182.

³⁴ A. Sękowski, *Osiągnięcia uczniów zdolnych...*, s. 99.

³⁵ U.M. Staudinger, *A psychology of wisdom...*, s. 113.

4. Mądrość w ujęciu Moniki Ardelta

W swoich badaniach nad mądrością Monika Ardelta zauważyła, że większość dotychczasowych koncepcji podkreśla poznawczy i refleksyjny element mądrości przy jednoczesnym pominięciu komponentu emocjonalnego³⁶. Nawiązując do badań Clayton i Birren, definiuje ona mądrość jako połączenie wymiarów: poznawczego, refleksyjnego i afektywnego³⁷.

Poznawczy wymiar mądrości odnosi się do zdolności osoby do rozumienia życia takiego, jakie ono jest, a także zakłada rozumienie znaczenia i głębszego sensu zjawisk i wydarzeń, w szczególności w odniesieniu do kwestii wewnętrznych jednostki i relacji interpersonalnych. Wymiar ten zawiera wiedzę o pozytywnych i negatywnych aspektach ludzkiej natury, nieodłącznych ograniczeniach wiedzy oraz nieprzewidywalności życia i niepewności mu towarzyszącej. Pomiar tego wymiaru mądrości wiąże się z oceną zdolności i gotowości człowieka do zrozumienia sytuacji bądź zjawiska w sposób dogłębny. Przynależy tu także zdolność zrozumienia wieloznaczności natury ludzkiej i samego życia. Zgodnie z teorią Ardelta wymiar poznawczy ma opisywać wiedzę i przekonania o świecie, które są pochodną zdolności do przyjmowania przez osobę wielu perspektyw. Przy czym sama zdolność oglądu sytuacji pod różnym kątem jest opisywana przez wymiar refleksyjny³⁸.

Ten ostatni niejako warunkuje rozwój wymiaru poznawczego. Głębsze rozumienie życia jest możliwe tylko w sytuacji, gdy jednostka postrzega rzeczywistość w sposób pozbawiony znaczących zniekształceń. By zaistnienie takiej sytuacji stało się możliwe, jednostka powinna przedsięwziąć myślenie refleksyjne, a zatem próbować spoglądać na zjawiska i wydarzenia życiowe z wielu perspektyw. Pozwala to na ukształtowanie samoświadomości i wglądu w siebie. Takie podejście wspiera stopniowe ograniczenie koncentracji na samym sobie, redukuje subiektywizm patrzenia, uleganie mechanizmowi projekcji i wzmacnia wgląd w naturę rzeczy, włączając w to wgląd w motywację własną i innych osób. Wymiar refleksyjny ma opisywać stopień, w jakim ludzie starają się pokonywać zagrożenie wspomnianego subiektywizmu i projekcji poprzez przyjmowanie różnych perspektyw. Komponent ten pokazuje również, na ile ludzie unikają obwiniania innych ludzi lub okoliczności za ich obecną sytuację³⁹.

Afektywny wymiar mądrości zakłada obecność pozytywnych emocji i zachowań względem innych. Ardelta wyróżnia tutaj takie uczucia, jak sympatia i współodczuwanie oraz przewiduje u osoby cechującej się mądrością brak obojętności względem innych, jak również nieobecność emocji negatywnych, a także zachowań nacechowanych takim

³⁶ M. Ardelta, *Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale*, „Research on Aging” 25(2003), nr 3, s. 277.

³⁷ S. Steuden, *Z rozważań nad mądrością*. w: *Dalej w tę samą stronę*, red. I. Ulfik-Jaworska, A. Gała, Lublin 2012, s. 540.

³⁸ A. Bergsma, M. Ardelta, *Self-reported wisdom and happiness: An empirical investigation*, „Journal of Happiness Studies” 13(2012) nr 3, s. 484.

³⁹ M. Ardelta, *Are older adults wiser than college students? A comparison of two age cohorts*, „Journal of Adult Development” 17(2010), nr 4, s. 193-207.

podejściem. Postawa pełna współodczuwającej miłości ma wynikać ze zmniejszonej koncentracji na sobie samym i z lepszego zrozumienia zachowania innych ludzi⁴⁰.

Ważną cechą teorii Ardelt jest założenie, że poszczególne wymiary nie są od siebie całkowicie niezależne. Ich charakterystyki dotyczą odmiennych przestrzeni osobowości, takich jak funkcjonowanie poznawcze czy emocjonalne. Jednakże obecność wszystkich trzech wymiarów jest niezbędna dla uznania osoby za mądrą. Brak któregoś z elementów sprawia, że zamiast opisywać mądrość, uchwycony zostaje jedynie pewien aspekt funkcjonowania człowieka⁴¹. Jednocześnie jednak istotnym elementem mądrości jest komponent refleksyjny, ponieważ to właśnie on wpływa na rozwój dwóch pozostałych⁴². Dzieje się tak z uwagi na to, że głębsze rozumienie życia i natury ludzkiej jest owocem spojrzenia na sytuację z różnych perspektyw i wyzbycia się oglądu wyłącznie subiektywnego. Subiektywizm jest źródłem zniekształceń poznawczych, towarzyszy mu również przeżywanie negatywnych emocji takich jak gniew, depresja czy nienawiść. Rozwój autorefleksji pomaga osobom zdystansować się od nieprzyjemnych przeżyć, przyjmować spokojnie codzienne wydarzenia i prowadzi do większej wyrozumiałości zarówno dla motywów i zachowań własnych, jak i drugiego człowieka. Dlatego też prawdziwie serdeczne odniesienie do drugiego człowieka i zdolność do empatii są możliwe w sytuacji, gdy osoba przestaje koncentrować się na samej sobie.

Mądrość w ujęciu Ardelt jest bardziej cechą osobowości aniżeli cechą, która zależy od kontekstu. Można zatem mówić o swego rodzaju idealnym typie osoby mądrej, do którego można się zbliżyć w mniejszym bądź większym stopniu. Odnosząc proponowany w tej teorii koncept mądrości do porządku właściwego psychologii rozwojowej, autorka zauważa kompatybilność jej trójczynnиковego ujęcia z modelem rozwoju wg Eriksona. W jego ujęciu mądrość powstaje jako cnota w efekcie rozwiązania kryzysu integralność – rozpacz. Mądrość jest zatem swego rodzaju zadaniem, jakie stoi przed osobami w późnej dorosłości⁴³.

Ardelt nie wiąże jednak mądrości wyłącznie z wiekiem podeszłym, ponieważ zauważa, że kształtuje się ona od dzieciństwa. To właśnie łagodne dzieciństwo, przeżyte w kochającej, wspierającej i stabilnej rodzinie, sprzyja psychospołecznemu rozwojowi osoby. Takie środowisko wzmacnia dojrzałe cechy osobowości, takie jak otwartość na doświadczenia, szczerłość, bezstronność, pewność siebie czy tolerancja. Mogą one towarzyszyć zdobywaniu mądrości. Analogicznie – trudne dzieciństwo, przeżywane w niekorzystnych warunkach rodzinnych, może destrukcyjnie oddziaływać na rozwój osoby. Wpływ tak przeżytych lat dziecięcych i młodzieńczych może być jednak kompensowany przez nawiązywanie wspierających relacji w okresie dorosłości⁴⁴. W rozwoju mądrości ważną rolę odgrywa również szersze środowisko rozwoju dziecka, w wymiarach – fizycznym, kulturowym i intelektualnym. Jest ono nierozłącznie związane ze statusem socjoeko-

⁴⁰ M. Ardelt, *Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale...*, s. 275-324.

⁴¹ M. Ardelt, *Antecedents and effects of wisdom in old age: A longitudinal perspective on aging well*, „Research on Aging”, 22(2000), nr 4, s. 362.

⁴² M. Ardelt, *Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale...*, s. 279.

⁴³ M. Ardelt, *Intellectual versus wisdom-related knowledge: The case for a different kind of learning in the later years of life*, „Educational Gerontology” 26(2000), s. 772.

⁴⁴ M. Ardelt, *Antecedents and effects of wisdom in old age...*, s. 363.

nomicznym rodziców, jak również przyjętym stylem wychowania. Rodziny, w których status ten jest wyższy, częściej wprowadzają demokratyczny styl wychowania, który wzmacnia w dzieciach autonomię, pomaga otwierać się na nowe idee i poszukiwać głębszego znaczenia rzeczy i wydarzeń, co samo w sobie jest istotne dla rozwoju mądrości.

Zakończenie

Należy zauważyć, że rozpatrywanie mądrości na polu psychologii związane jest ze zgodą na przyjęcie pewnego rodzaju redukcji. Wydaje się jednak, że owo zawężenie problematyki czy też dopasowanie do paradygmatu psychologicznego pomaga wydobyć te aspekty mądrości, które mają walory aplikacyjne i terapeutyczne. Jak to potwierdziły badania empiryczne, mądrość stanowi istotny zasób osobisty w radzeniu sobie z trudnymi sytuacjami stresowymi⁴⁵. Stąd też zasadne jest eksplorowanie tego zagadnienia na polu nauk przyrodniczych. Jak pytał mistrz reportażu, Ryszard Kapuściński – tym razem w jednym ze swoich wierszy – czy słowo „to pozór? próba uchwycenia nieuchwytnego?”⁴⁶. Nawet jeśli psychologia, mówiąc o mądrości, „goni za nieuchwytnym”, to mimo iż nie przeniknie dogłębnie tej rzeczywistości, pozwoli być bliżej i rozumieć lepiej.

Bibliografia

- Ardelt M., *Antecedents and effects of wisdom in old age: A longitudinal perspective on aging well*, „Research on Aging” 22(2000), nr 4, s. 360-394.
- Ardelt M., *Are older adults wiser than college students? A comparison of two age cohorts*, „Journal of Adult Development” 17(2010), nr 4, s. 193-207.
- Ardelt M., *Empirical assessment of a three-dimensional wisdom scale*, „Research on Aging” 25(2003), nr 3, s. 275-324.
- Ardelt M., *How Wise People Cope with Crises and Obstacles in Life*, „Revision” 28(2005), nr 1, s. 7-19.
- Ardelt M., *Intellectual versus wisdom-related knowledge: The case for a different kind of learning in the later years of life*, „Educational Gerontology” 26(2000), s. 771-789.
- Baehr J., *Two Types of Wisdom*, „Acta Analytica” 27(2012), s. 81-97.
- Baltes P.B., Smith J., *The Fascination of Wisdom: Its Nature, Ontogeny, and Function*, „Perspectives on Psychological Science” 3(2008), nr 1, s. 56-64.
- Baltes P.B., Staudinger U.M., *The Search for a Psychology of Wisdom*, „Current Directions in Psychological Science” 2(1993), nr 3, s. 75-80.
- Baltes P.B., *Wisdom as orchestration of mind and virtue*, 2004, http://library.mpibberlin.mpg.de/ft/pb/PB_Wisdom_2004.pdf.
- Barucq A., Grelot P., *Mądrość*, w: *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Leon-Dufour, Poznań, s. 459-465.

⁴⁵ M. Ardel, *How Wise People Cope with Crises and Obstacles in Life*, „Revision” 28(2005), nr 1, s. 7-19; A. Falewicz, *Mądrość i prężność a strategie radzenia sobie z codziennymi wydarzeniami w średniej i późnej dorosłości*. Niepublikowana praca magisterska. Lublin 2014.

⁴⁶ R. Kapuściński, *Wiersze zebrane*, Warszawa 2008.

- Bergsma A., Ardel M., *Self-reported wisdom and happiness: An empirical investigation*, „Journal of Happiness Studies” 13(2012) nr 3, s. 481-499.
- Dunkel C.S., Sefcek J.A., *Eriksonian Lifespan Theory and Life History Theory: An Integration Using the Example of Identity Formation*, „Review of General Psychology” 13(2009), nr 1, s. 13-23.
- Falewicz A. *Mądrość i prężność a strategie radzenia sobie z codziennymi wydarzeniami w średniej i późnej dorosłości*. Niepublikowana praca magisterska. Lublin 2014.
- Gaukroger S., *The emergence of a scientific culture: Science and the shaping of modernity 1210-1685*, Oxford 2006.
- Gluck J., Bluck S., Baron J., *The wisdom of experience: autobiographical narratives across adulthood*, „International Journal of Behavioral Development” 29(2005), nr 3, s. 197-208.
- Gugerell S.H., Riffert F., *On Defining “Wisdom”: Baltes, Ardel, Ryan, and Whitehead*, „Interchange” 42(2011), nr 3, s. 225-259.
- Harwas-Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka. Tom 2. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Warszawa 2009.
- Kapuściński R., *Wiersze zebrane*, Warszawa 2008.
- Nussbaum J.F., *The Communication of Wisdom: The Nature and Impact of Communication and Language Change Across the Life Span*, „Journal of Language and Social Psychology” 32(2012), nr 3, s. 243-260.
- Sękowski A., *Osiągnięcia uczniów zdolnych*, Lublin 2000.
- Sękowski A., *Psychologia zdolności. Współczesne kierunki badań*, Warszawa 2004.
- Staudinger U.M., *A psychology of wisdom: History and recent developments*, „Research In Human Development” 5(2008), nr 2, s. 107-120.
- Sternberg, R.J., *Why Schools Should Teach for Wisdom: The Balance Theory of Wisdom in Educational Settings*, „Educational Psychologist” 36(2001), nr 4, s. 227-245.
- Studen S., *Z rozważań nad mądrością*, w: *Dalej w tę samą stronę*, red. I. Ulfik-Jaworska, A. Gała, Lublin 2012, s. 533-548.
- Takahashi M., Overton W.F., *Wisdom: A culturally inclusive developmental perspective*, „International Journal of Behavioral Development” 26(2002), nr 3, s. 269-277.
- Trowbridge R.H. *Waiting for Sophia: 30 Years of Conceptualizing Wisdom in Empirical Psychology*, „Research in Human Development” 8(2011), nr 2, s. 149-164.
- Trowbridge R.H., Ferrari M., *Sophia and Phronesis in Psychology, Philosophy, and Traditional Wisdom*, „Research in Human Development” 8(2011), nr 2, s. 89-94.
- Yang S.Y., *A process view of wisdom*, „Journal of Adult Development” 15(2008), s. 62-75.

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi próbę ukazania źródeł i sposobów rozumienia mądrości na gruncie psychologii. W pierwszej kolejności mądrość jest ukazana jako fenomen mający źródło i specyficzny sposób rozumienia na gruncie filozofii i teologii. W dalszej kolejności prezentowana jest historia rozwoju pojęcia mądrości na gruncie psychologii. Następnie zostają przedstawione najważniejsze psychologiczne koncepcje mądrości takich autorów, jak Sternberg, Baltes i Labouvie-Vief. Na tym tle zostaje zaprezentowana trzyczynnikowa teoria mądrości

autorstwa Ardelt, według której mądrość jest połączeniem czynnika poznawczego, refleksyjnego i emocjonalnego.

Słowa kluczowe: mądrość, psychologia, zasoby osobiste, radzenie sobie

Summary

THE GENESIS AND REVIEW OF THE PSYCHOLOGICAL CONCEPT OF WISDOM

This article is an attempt to show the sources and ways of understanding wisdom in the field of psychology. Firstly wisdom is depicted as a phenomenon that has got its source and a specific way of understanding in the philosophy and theology. Subsequently paper presents a history of the development of the concept of wisdom in psychology. Next part refers to selected concepts of wisdom proposed by leading authors such as Sternberg, Baltes and Labouvie-Vief. This background allows to present Ardelt's Three Dimensional Wisdom Theory in which wisdom is understood as a combination of cognitive, reflective and emotional (compassionate) components.

Keywords: wisdom, psychology, personal resources, coping